

Tajne nauczanie na poziomie średnim na terenie Leżajska w latach 1939–1944

Przed wybuchem II wojny światowej w Leżajsku funkcjonowały: Gimnazjum i Liceum im. Bolesława Chrobrego, mieszczące się w Zamku Starościńskim przy ul. Mickiewicza, Szkoła Podstawowa siedmioklasowa męska oraz Szkoła Podstawowa siedmioklasowa żeńska, mieszczące się przy placu Szkolnym.

Szkoły podstawowe posiadały placówkę filialną koedukacyjną, obejmującą klasy I i II dla dzieci najmłodszych, w dzielnicy Podklasztor, zlokalizowaną w budynku prywatnym.

Poza tym część młodzieży leżajskiej uczęszczała do średnich szkół handlowych w Rozwadowie (trzyletnia) i Jarosławiu (czteroletnia). Gimnazjum i Liceum w Leżajsku miało – jak na owe czasy – dość dobrze wyposażoną bibliotekę uczniowską i bibliotekę nauczycielską oraz gabinety: fizyczny i chemiczny.

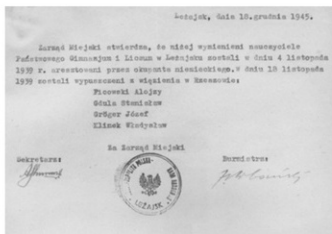
W dniu zakończenia roku szkolnego 1938/1939 nikt nie przypuszczał, że inauguracja nowego roku zbiegnie się z wybuchem tragicznej w skutkach II wojny światowej. Szybka ofensywa armii hitlerowskiej (tzw. Blitzkrieg – wojna błyskawiczna) już po kilku dniach zbliżała się do terenów Leżajszczyzny. Niektórzy nauczyciele leżajskiego gimnazjum затroszczyli się o uratowanie i zabezpieczenie materiałów archiwalnych gimnazjum i liceum, zbiorów bibliotecznych oraz gabinetów fizycznego i chemicznego.

Prof. Stanisław Gdula i prof. Józef Gröger wraz ze swoimi rodzinami przenieśli i ukryli w swych domach zbiór biblioteczny, materiały archiwum

licealnego i gimnazjalnego u Anny Romańskiej i prof. Józefa Grögera. Właściciel miejscowej apteki mgr Seweryn Dańczak przejął na przechowanie co cenniejsze przedmioty i wyposażenie gabinetów fizycznego i chemicznego.

W związku z działaniami wojennymi szkoły nie rozpoczęły nauki w nowym roku szkolnym. Nastąpił okres wyczekiwania na decyzje władz okupacyjnych w sprawie działalności szkół.

Dla zastraszenia nauczycieli okupant zarządził „konferencję” kierowników szkół w Łańcucie, podczas której wszystkich zebranych aresztowano i przewieziono do więzienia w Rzeszowie. Po dwóch tygodniach zwolniono ich, jednocześnie udzielono pozwolenia na wznowienie nauki w szkołach podstawowych. Szkoły średnie zostały objęte zakazem nauczania.

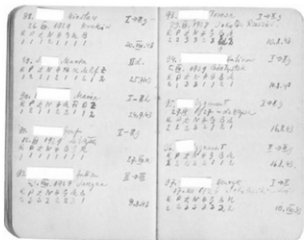
Obwieszczenie burmistrza Leżajska z grudnia 1945 r.

Program nauczania w szkołach podstawowych został znacznie ograniczony – wydano bowiem zakaz nauczania historii i geografii, a także ograniczono program pozostałych przedmiotów. Zakazano nauczania według przedwojennych podręczników. Obowiązku nauki nie było. Dozwolone było nauczanie dzieci i młodzieży do lat szesnastu. Młodzież ucząca się miała obowiązek uczestnictwa w wielu dodatkowych pracach gospodarczych, nieobjętych programem nauczania. Do takich prac należały: zbieranie ziół leczniczych, zbior kasztanów, surowców wtórnych, udział w pracach gospodarczych, np.: spis zwierząt domowych, spis ludności, hodowla jedwabników itp.

Pracujących nauczycieli nakładano do podpisywania tzw. volklisty. Kobiety nauczycielki zwalniano z pracy. Wszelkie zarządzenia władz okupacyjnych, jak również świadectwa szkolne, były dwujęzyczne polsko-niemieckie.

Na terenie Leżajska uzyskały zezwolenie na swą działalność: Szkoła Podstawowa siedmioklasowa męska we własnym budynku, Szkoła Podstawowa siedmioklasowa żeńska we własnym budynku, Szkoła Rzemieślnicza w budynku żeńskiej szkoły podstawowej, Szkoła Gospodarcza w budynku dawnej szkoły koszykarskiej przy ul. Sandomierskiej.

Fragment rejestru promowanych do następnej klasy w tajnym nauczaniu

Fragment rejestru matur

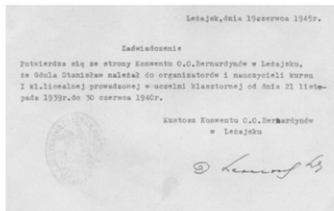
Leżajskie gimnazjum i liceum nie mogło prowadzić normalnej działalności, zgodnie z zarządzeniem władz okupacyjnych. W okresie początkowym, w pomieszczeniach klasztoru oo. Bernardynów w Leżajsku, w trybie tajnym zostało zorganizowane nauczanie na poziomie I klasy licealnej. Kurs trwał od 22 listopada 1939 r. do 30 czerwca 1940 r.

Ośrodek tajnego nauczania dla szkół średnich rozpoczął działalność pod koniec 1941 r., a znacznie ją ożywił w 1942 r. Zorganizowano wtedy kilkuniosobowe komplety uczniów.

Lekcje odbywały się w mieszkaniach prywatnych nauczycieli bądź też uczniów. Działalność prowadzona była przy zachowaniu pełnej konspiracji. W skład kompletów zostali przyjęci głównie ci, którzy przed wojną rozpoczęli naukę w gimnazjum lub liceum, a w tajnym nauczaniu pragnęli

Świadectwo szkolne wydane przez władze okupacyjne

Zaświadczenie wystawione przez kustosza konwentu oo. Bernardynów w Leżajsku

ukończyć cykl nauki z zakresu szkoły średniej ogólnokształcącej.

Prof. dr hab. Stanisław Jerzy Gdula – syn prof. Stanisława Gduli, przewodniczącego Komisji Egzaminacyjnej tajnego nauczania udostępnił odbitki fragmentu rejestru promowanych do następnej klasy i rejestru egzaminów maturalnych. Rejestr ten zawierał dane personalne, oceny kwalifikacyjne i daty przeprowadzonych egzaminów dojrzałości. Oceny z poszczególnych przedmiotów były przyjęte według skali ocen obowiązujących przed wojną, tj.: ocena bardzo dobra – 1; dobra – 2; dostateczna – 3; niedostateczna – 4.

Rejestr ten zawierał następujące dane: imię i nazwisko, datę i miejscowość urodzenia ucznia, oceny kwalifikacyjne z poszczególnych przedmiotów oraz klasy gimnazjalne lub licealne „przerobione” przez ucznia w okresie kwalifikacyjnym i datę uzyskania promocji do klasy następnej.

Z posiadanych informacji, jak również powyższych fragmentów rejestrów wynika, że uczniowie w ciągu jednego roku realizowali program dwóch klas.

Arkusze ocen egzaminacyjnych zostały podpisane przez członków Komisji Egzaminacyjnej tylko pseudonimami: „Lech” – przewodniczący

Arkusz egzaminacyjny z czasów okupacji

Komisji Egzaminacyjnej prof. Stanisław Gdula; „Tadeusz” – członek Komisji Egzaminacyjnej prof. Józef Gröger; „Junak” – członek Komisji Egzaminacyjnej prof. Władysław Leśniakowski; „Teodor” – członek Komisji Egzaminacyjnej ks. prof. Tomasz Malepszy.

Według zestawienia sporządzonego przez zespół egzaminacyjny tajnego nauczania pod przewodnictwem prof. Stanisława Gduli, w okresie okupacji hitlerowskiej realizowało program:

I klasy gimnazjalnej	126 uczniów,
II klasy gimnazjalnej	70 uczniów,
III klasy gimnazjalnej	58 uczniów,
I klasy licealnej	43 uczniów,
II klasy licealnej	29 uczniów,
Razem 326 uczniów	

Egzaminy dojrzałości tajnego nauczania złożyło:

w roku 1942	5 uczestników
w roku 1943	6 uczestników
w roku 1944	8 uczestników
w roku 1944	16 uczestników
(już po wkroczeniu Armii Czerwonej)	
Razem 35 uczestników	

Wśród maturzystów było siedmiu w starszym wieku, tych, którzy przed wojną z różnych przyczyn nie mogli zakończyć nauki w gimnazjum egzaminem dojrzałości. Wszystkim, którzy złożyli w tajnym nauczaniu egzamin dojrzałości, Komisja Egzaminacyjna wydała świadectwa. Po wojnie wymagały one zweryfikowania przez Kuratorium Okręgu Szkolnego w Rzeszowie. Dzięki tajnym kompletom już w pięć tygodni po wyzwoleniu naszych terenów spod okupacji hitlerowskiej, tj. w dniu 1 września 1944 r., leżajska szkoła mogła rozpocząć naukę we wszystkich klasach gimnazjum i liceum. Trzeba tu zaznaczyć, że większość uczestników tajnego nauczania, zarówno nauczycieli, jak i uczniów rekomendowanych przez tajną organizację wojskową, było uczestnikami Ruchu Oporu w szeregach NO W, ZWZ oraz BCh.

Świadectwo tajnego nauczania gimnazjum leżajskiego z sierpnia 1944 r., zweryfikowane później przez KOS w Rzeszowie

Lista uczestników egzaminu dojrzałości tajnego nauczania

<i>Lp.</i>	<i>Imię i nazwisko</i>	<i>Rok urodzenia</i>	<i>Data egzaminu dojrzałości</i>
1	Zofia Fedyk	1923	11 X 1942
2	Irena Gorzelec	1923	11 X 1942
3	Bonifacy Malepszy	1922	11 X 1942
4	Antoni Paszek	1913	11 X 1942
5	Władysława Schönborn	1922	11 X 1942
6	Franciszek Dreschler	1923	11 X 1943
7	Józef Hassman	1920	13 X 1943
8	Stanisław Partyka	1910	1 VII 1943
9	Maria Szczęk	1923	7 VIII 1943
10	Stanisław Trembecki	1924	1 X 1943
11	Roman Wiech	1923	1 X 1943
12	Zbigniew Zwoliński	1926	16 I 1944
13	Bogusław Mosser	1925	16 I 1944
14	Zbigniew Świętoniowski	1920	18 I 1944
15	Maria Wyżykowska	1924	30 I 1944
16	Danuta Tryczyńska	1922	5 II 1944
17	Ewa Kielbowicz	1923	5 II 1944
18	Izabela Depowska	1925	27 II 1944
19	Maria Poliwka	1925	27 II 1944
20	Barbara Kosiba	1923	18 VIII 1944
21	Stefania Kosiba	1923	18 VIII 1944
22	Waleria Leszczak	1922	18 VIII 1944
23	Helena Sowa	1924	18 VIII 1944
24	Janina Sowa	1922	19 VIII 1944
25	Stanisław Moszkowicz	1915	19 VIII 1944
26	Zygmunt Czochara	1921	19 VIII 1944
27	Maria Czochara	1921	19 VIII 1944
28	Antoni Wojnar	1910	20 VIII 1944
29	Franciszek Pysz	1912	25 VIII 1944
30	Piotr Kosior	1913	25 VIII 1944
31	Bronisław Sniezkowski	1915	25 VIII 1944
32	Janina Ziolo	1923	28 VII 1944
33	Irena Depowska	1923	28 VII 1944
34	Julian Bartuś	1922	10 IX 1944
35	Franciszek Hałasa	1920	10 IX 1944

Wspomnienie o prof. Stanisławie Gduli

Pochodził ze starego leżajskiego rodu Gdulów. Historia tego rodu jest przykładem awansu społecznego, jaki dokonał się w ostatnim stuleciu. Liczne grono jego poprzedników ma w leżajskich księgach metrykalnych w rubryce dotyczącej ojca odnotowany zawód „faber murarius” – bowiem zawód murarza był obok zawodu włókiennika typowym rzemiosłem uprawianym w Leżajsku.

Jego dziadek Antanazy Gdula, urodzony w 1844 r. w Leżajsku, był ostatnim murarzem z tej gałęzi rodu Gdulów. Był majstrem budowlanym, wysoce cenionym specjalistą sztukaterii. Pracował głównie na budowach Warszawy i tam też włączył się do pracy politycznej – był bowiem uczestnikiem powstania styczniowego. Ojciec profesora, również, Stanisław Gdula, urodzony w Leżajsku, po ukończeniu szkoły technicznej, jako geodeta o specjalności: geodeta górnictwa naftowego, pracował przez całe swoje zawodowe życie w Boryslawiu, a jego głównym zajęciem była praca nad udokumentowaniem złoża ropoposobnego rejonu Boryslawia.

Prof. Stanisław Tadeusz Gdula, syn Stanisława i Heleny z domu Cielnińskiej, był jednym z pięciorga dzieci tej rodziny. Urodził się w Boryslawiu 14 października 1905 r. Po ukończeniu Szkoły Podstawowej w Boryslawiu zamieszkał u swojej ciotki Tekli Larendowicz w Leżajsku, by tu kontynuować naukę w Gimnazjum Realnym. W 1924 r. ukończył je egzaminem dojrzałości.

Stanisław Gdula był wychowany tak przez rodzinę, jak i szkołę, w duchu głębokiej religijności, patriotyzmu i sumiennego wypełniania obowiązków, wpojone cechy owocowały w jego pracy dla szkoły, młodzieży i Ojczyzny.

W gimnazjum odznaczał się obowiązkowością, znakomitymi wynikami w nauce. Tu zdobył gruntowne i wszechstronne wykształcenie ogólne. Po złożeniu egzaminu dojrzałości zdecydował się na podjęcie studiów w zakresie matematyki, choć miał również zamiłowanie do łaciny i języka polskiego. Był bowiem humanistą, miłośnikiem literatury polskiej, a jego ulubioną literaturą były powieści J.I. Kraszewskiego.

W roku 1924 rozpoczął studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym. Studiował pod okiem Stefana Banacha i prof. Hugona Steinhausa. Egzamin dyplomowy złożył w dniu 15 listopada 1929 r.

Świadectwo dojrzałości prof. Stanisława Tadeusza Gduli

Po ukończeniu studiów przez rok pracował jako prywatny nauczyciel w rodzinie hr. Dzieduszyckiego. Od 1 września 1930 r. został powołany na nauczyciela matematyki, fizyki i chemii w ośmioklasowym Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego w Leżajsku. Tu powierzono mu funkcję wychowawcy klasy czwartej, którą opiekował się aż do matury. Z grona uczniów tej klasy, która była wzorem dla całego gimnazjum wyników wychowania i poziomu nauki, wywodził się m.in. prof. dr hab. Józef Burszta (Uniwersytet Poznański) znakomity etnograf, twórca monumentalnego wydania dzieł wszystkich Oskara Kolberga, jak również i późniejsza żona prof. Stanisław Gduli Jadwiga z domu Romańska. Była wierną towarzyszką jego zmagania, zwłaszcza w okresie okupacji i latach terroru stalinowskiego. Z małżeństwa tego urodziło się pięćro dzieci – wszystkie w ślad ojca interesowały się naukami ścisłymi. Cała piątka ukończyła studia na Politechnice Gliwickiej.

Po uruchomieniu bursy gimnazjalnej prof. Gdula sprawował opiekę nad tą placówką jako wychowawca i jej kierownik.

Rok 1939 był ostatnim rokiem normalnej działalności gimnazjum i liceum. Nadeszła okupacja hitlerowska, a z nią zakaz uruchamiania nauki w szkołach średnich i wyższych. Zaistniała konieczność zabezpieczenia wartościowych składników inwentarzu szkolnego: biblioteki, archiwum

Profesor Stanisław Gdula
– kierownik tajnego nauczania w Leżajsku

szkolnego oraz co cenniejszych pomocy naukowych i gabinetów szkolnych. W tej niebezpiecznej akcji wzięli udział profesorowie: Stanisław Gdula i Józef Gröger wraz z ich rodzinami oraz kilka zaufanych osób. Dzięki nim zachowały się zbiory, które po wojnie zostały zwrócone do inwentarza szkolnego. Hitlerowcy w obawie przed działalnością nauczycieli, duchowieństwa i inteligencji innych zawodów dokonali przed uro-

czystością rocznicową odzyskania niepodległości 11 listopada 1939 r. aresztowań. Aresztowanych osadzono w więzieniu w Rzeszowie, uznając ich za

zakładników. Po około dwóch miesiącach pobytu w więzieniu aresztowanych zwolniono.

Po powrocie z więzienia prof. Stanisław Gdula zorganizował w rejonie Leżajska tajne nauczanie na poziomie liceum. Działal pod konspiracyjnym pseudonimem „Lech”. Od 1 września 1941 r. kierował konspiracyjnym liceum, które objęło swym zasięgiem teren późniejszego powiatu leżajskiego. Liceum to prowadziło systematyczne kształcenie młodzieży, kończące się maturami.

Trzy miesiące przed końcem hitlerowskiej okupacji na terenie Leżajszczyzny prof. Stanisław Gdula otrzymał list anonimowy – z data stempla pocztowego 27 IV 1944 r. – z treści:

Szanowny Panie. Donoszę uprzejmie aby Pan natychmiast przestał udzielać lekcji. Policja prowadzi dochodzenia. Proszę ostrzec:

*P. Henryka Kunza
P. Wł. Leśniakowskiego
P. Władysława Kimka
Ks. Malepszego
P. Hebakówną*

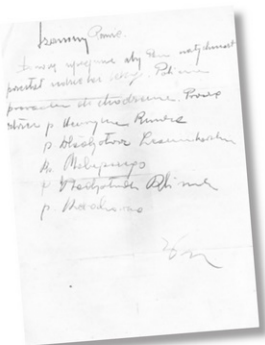
Konspiracyjna działalność leżajskich nauczycieli zaangażowanych w tajnym nauczaniu wdrażała w czyn testament wieszczki:

*Lecz zaklinam – niech żywi nie tracą nadziei
I przed Narodem niosą oświaty kaganiec;
A kiedy trzeba, na śmierć idą po kolei,
Jak kamienie przez Boga rzucone na szaniec.*

Według zachowanych materiałów archiwalnych, konspiracyjną maturę w latach 1942–1944 złożyły 34 osoby.

Już w lipcu 1944 r. po zakończeniu okupacji niemieckiej w Leżajsku – prof. Stanisław Gdula z upoważnienia władz miejskich¹ przystępuje do odtworzenia przedwojennej struktury gimnazjalnej i licealnej szkoły. Od dnia 1 września 1944 r. z powierzenia Kuratora Okręgu Szkolnego Rzeszowskiego podejmuje obowiązki dyrektora² i szkoła wznowia od 1 września 1944 r. swą działalność w pełnym zakresie. Z dniem 1 kwietnia 1946 r. Minister Oświaty RP mianuje go dyrektorem Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Kr. B. Chrobrego w Leżajsku³.

24 stycznia 1949 roku, po odmowie wstąpienia do PZRR, zostaje zawieszony w czynnościach

Kserokopia pisma ostrzegawczego do Stanisława Gduli

¹ Pismo Burmistrza Miasta Leżajska z dnia 29 lipca 1944 r.

² Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Rzeszowskiego z dnia 4 lutego 1945 r.

³ Pismo Ministra Oświaty RP z dnia 24 stycznia 1949 r.

służbowych bez podania powodu. Wobec licznych protestów społeczeństwa leżajskiego, zawieszenie to zostało cofnięte, lecz pozbawiono go stanowiska dyrektora i przeniesiono do państwowej Szkoły Stopnia Podstawowego i Licealnego w Stalowej Woli. Po utworzeniu w Stalowej Woli filii Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej w Krakowie, podejmuje w tej placówce dodatkowe zatrudnienie jako wykładowca matematyki.

Na dwa lata przed powszechnym zlikwidowaniem nauczania religii w szkołach, stalowowolska szkoła stopnia podstawowego i licealnego otrzymuje status szkoły „świeckiej”, tzw. Szkoły Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, a nauczyciele, którzy nie zadeklarowali się jako ateści, musieli odejść.

Wtedy to prof. Stanisław Gdula zostaje przeniesiony do Państwowego Liceum w Nisku.

W 1958 roku na fali krótkotrwałej „odwilży” politycznej zostaje zrehabilitowany⁴. Po około

4-letniej pracy w Nisku, podczas pełnienia obowiązków służbowych, umiera nagle 30 stycznia 1960 r. Uroczystości pogrzebowe odbyły się w Leżajsku.

Mroźny styczniowy dzień zgromadził na leżajskim cmentarzu liczne grono przyjaciół, wychowanków i uczniów nie tylko z Leżajska, ale i z Niska i Stalowej Woli.

Przemawiający nad grobem prof. Józef Depowski swe pożegnalne przemówienie zaczął od słów wieszczą:

*Żyłem z wami, cierpiełem i płakałem z wami,
Nigdy mi kto, szlachetny, nie był obojętny,
Dziś was rzucam i dalej idę w cień – z Duchami
A jak gdyby tu szczęście było – idę smętny.*

Wielu słuchających te słowa leżajszczan „w duchu” przyrzekało kontynuować dzieło przedwcześnie zmarłego swego Mistrza i Nauczyciela.

Zebrał i opracował, w oparciu o archiwum prof. Stanisława Gduli,
Zbigniew Larendowicz

⁴ Orzeczenie Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej przy Wydziale Oświaty Przemydium WRN w Rzeszowie z dnia 4 lutego 1958 r. Nr N.K.R. 257/57.

